



جراحی‌های زیبایی و ترمیمی صورت از منظر اسلام
الجراحة التجميلية والترمیمية للوجه في منظور الإسلام

Cosmetic and Reconstructive Facial Surgeries from the Perspective of Islam
İslam'a Göre Yüz Estetiği ve Onarım Ameliyatının Hükümü

عبدالسبحان صدیقی^۱ محمد اکرم حکیم^۲

چکیده

جراحی‌های زیبایی و ترمیمی یکی از پدیده‌های نوین در عصر حاضر است که به واسطه پیشرفت‌های چشمگیر علوم طبی و تکنالوژی، به طور گسترده در جوامع رواج یافته است. این جراحی‌ها معمولاً به منظور تغییرات ظاهری بدن برای اصلاح اختلالات ناشی از بیماری‌ها، نواقص مادرزادی و یا به منظور دستیابی به زیبایی مطلوب انجام می‌شوند. در جوامع امروزی جراحی‌های زیبایی بخشی از فرهنگ نسل جوان را تشکیل می‌دهد و حتی بزرگسالان نیز به این جراحی‌ها روی آورده‌اند، بدون آنکه نیازی به مداخلات طبی یا درمانی وجود داشته باشد. این موضوع موجب شده است که بررسی حکم شرعی جراحی‌های زیبایی و ترمیمی صورت از منظر اسلام به یکی از موضوعات مهم تبدیل شود. این تحقیق به روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع معتبر اسلامی، حقوق معاصر و مجامع فتوا با گردآوری کتابخانه‌ای انجام شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که در کتب فقهای قدیم حکم خاصی در مورد جراحی‌های زیبایی دیده نمی‌شود؛ اما با گسترش این جراحی‌ها در عصر کنونی، بسیاری از علمای اسلام به بررسی فقهی این مسأله پرداخته و بنابر عدم جواز تغییر در خلقت الهی، به حرمت آن استناد کرده‌اند. در مقابل، جراحی‌های ترمیمی که به هدف درمان نواقص ناشی از حوادث، بیماری‌ها و یا نواقص مادرزادی منع نبوده و مشکل شرعی ندارد. به همین دلیل، با در نظر گرفتن شروط خاصی مانند وجود نیاز واقعی به عمل جراحی، احتمال شفا یافتن، کم‌ضرر بودن جراحی نسبت به عدم آن و عدم وجود عوارض جانبی در هنگام یا پس از جراحی، علمای اسلام این جراحی را مجاز دانسته است.

کلمات کلیدی: جراحی زیبایی و ترمیمی، جراحی پلاستیک، طبابت، تغییر در خلقت.

DOI:

<https://doi.org/10.69892/diwan.2025.100>

مقاله تحقیقی / Research Article

تاریخ دریافت / Received Date

19.08.2024

تاریخ پذیرش / Accepted Date

25.09.2024

تاریخ نشر / Publication Date

07.01.2025

۱ پوهنمل، عضوکادر علمی دیپارتمنت علوم و فرهنگ اسلامی پوهنچی تعلیم و تربیه مؤسسه تحصیلات عالی سمنگان
۲ پوهندوی، دوکتور، عضو کادر علمی دیپارتمنت ثقافت اسلامی پوهنچی شرعیات پوهنتون جوزجان

ORCID

<https://orcid.org/0009-0000-1906-0167/0000-0002-3190-4649>

4649

E-Mail

Subhansaddiqi1@gmail.com

m.akramhakim88@gmail.com

این مقاله توسط نرم افزار تورنیتین Turnitin بررسی شده Plagiarism یا سرقت ادبی تثبیت نگردید.

This article has been scanned by Turnitin. No Plagiarism detected.

نحوه ارجاع دهی از این مقاله در پاورقی / Atiq :

عبدالسبحان صدیقی - محمد اکرم حکیم، "جراحی‌های زیبایی و ترمیمی صورت از نظر اسلام"، مجله دیوان ۱/۶ (جدی ۱۴۰۳)، ۲۰۵-۲۳۴.

الملخص

الجراحة التجميلية والترميمية للوجه تُعدّ واحدة من أبرز الظواهر الجديدة في عصرنا، حيث أصبحت شائعة نتيجة لتطور العلمي والتكنولوجي في الطب. تُجرى هذه العمليات عادةً لتغيير جمال المظهر الخارجي للجسم، وعلاج المشكلات النفسية الناتجة عن أمراض نفسية، أو لإصلاح العيوب الخلقية، أو لتحقيق الجمال المرغوب. في العصر الحديث، أصبحت العمليات التجميلية ثقافةً بين الأجيال الشابة على الرغم من عدم وجود حاجة طبية أو صحية ملحة لها، بل وحتى كبار السن أصبحوا يميلون إليها. من ثم، أصبحت مسألة الحكم الشرعي للعمليات التجميلية والترميمية في الإسلام قضية ذات أهمية كبيرة. تعتمد هذه الدراسة على مصادر إسلامية معتبرة، وكتب فقهية حديثة، وفتاوى موثوقة، مع استخدام المنهج الوصفي-التحليلي للوصول إلى النتائج. تُظهر الدراسة أن كتب الفقه القديمة لم تتناول هذا الموضوع بشكل مباشر، إلا أنه مع انتشار هذه العمليات في العصر الحديث، تناولها العديد من العلماء المسلمين من الناحية الفقهية. وقد استدلووا على تحريم هذه العمليات استناداً إلى مبدأ عدم جواز التغيير في الخلق الإلهية. في المقابل، فإن العمليات الترميمية التي تُجرى لعلاج آثار الحوادث أو الأمراض أو العيوب الخلقية لم يتم النهي عنها شرعاً، ولا يوجد مانع فقهي منها. وعليه، ومع مراعاة شروط محددة، مثل: وجود حاجة حقيقية لإجراء العملية، احتمالية الشفاء، كون العملية أقل ضرراً مقارنة بتركها، وغياب أي آثار جانبية أثناء العملية أو بعدها، فقد أفتى العلماء بجواز هذه العمليات الترميمية.

الكلمات المفتاحية: الجراحة التجميلية والترميمية، الجراحة البلاستيكية، الطب، التغيير في الخلق الإلهية.

Özet

Yüz estetiği ve onarım ameliyatı çağımızın önde gelen yeni objelerinden biridir ki tıp ilmi ve teknolojinin gelişimi ile yaygın hale gelmiştir. Bu tür ameliyâtlar genellikle bedenın dış güzelliğini değiştirmek ve psikolojik hastalıklardan kaynaklanan ruhî problemlerin izale, doğum öncesi eksiklikleri giderme veya istenilen güzelliği elde etmek için yapılmaktadır. Günümüz dünyasında estetik ameliyatları, tıbbî ve sağlık ihtiyaç olmadığı halde genç neslin kültürü haline gelmiş olup hatta yaşlılar da ona temayül göstermektedir. Dolayısıyla, İslam'a göre yüz estetiği ve onarım ameliyatının hükmü konusu önemli bir mesele haline gelmiştir. Bu araştırma, muteber islami kaynaklar, güncel hukuk kitapları ve fetva topluluklarında istifade edilerek analık-betimleyici yöntemi ile elde edilmiştir. Bu araştırma göstermektedir ki eski fıkıh kitapları bu konuya hiç yer vermemiş; Ancak bu ameliyâtların günümüzde yaygınlaşmasıyla birlikte birçok İslam uleması bu

meseleyi fihi yönüyle tetkik etmiş ve hilkat-i ilahiyede değişikliğin caiz olmaması esasına binaen bu durumu haram olduğuna delil olarak zikretmişlerdir. Mukabilinde, kazalar, hastalıklar veya doğuştan gelen kusurların tedavisi amacıyla yapılan onarım ameliyâtları nehyedilmemiş olup şer'an bir mahzuru bulunmamaktadır. bu sebeple, belirli şartları göz önünde bulundurularak, örneğin: gerçek bir ameliyât ihtiyacının varlığı, şifa bulma ihtimali, ameliyâtın yapılmamasına göre daha az zararlı olma durumu ve ameliyât sırasında veya sonrasında herhangi bir yan etkinin mevcut olmaması durumunda, İslam âlimleri bu ameliyâtı caiz görmüşlerdir.

Anahtar Kelimeler: Estetik ve Onarım Amelyâtı, Plastik Cerrahi, Tıp, ve hilkat-i ilahide değişiklik.

Abstract

Facial aesthetics and reconstructive surgery are among the prominent new phenomena of our time, which have become widespread with the development of medical science and technology. These types of surgeries are typically conducted to modify the external aesthetics of the body, address psychological issues stemming from mental health conditions, correct congenital deficiencies, or attain a desired physical appearance. In today's world, aesthetic surgeries, have become a cultural trend among the younger generation, even though they may not be medically or health-related necessities, and even the elderly are showing a tendency towards them. Consequently, the issue of the ruling on facial aesthetics and reconstructive surgery has become a significant matter within Islamic jurisprudence. This study has been carried out through an analytical-descriptive approach, utilizing authoritative Islamic references, modern legal texts, and fatwa compilations. This research demonstrates that the classical fiqh books have not addressed this issue at all; however, with the widespread prevalence of these surgeries in modern times Many Islamic scholars have studied this issue from a fiqh perspective and based on the principle that altering the divine creation is impermissible, they have referenced this as evidence to classify it as haram. In contrast, reconstructive surgeries performed for the treatment of accidents, illnesses, or congenital defects have not been prohibited and do not present any legal objection from an Islamic perspective. For this reason, considering specific conditions such as the existence of a genuine need for surgery, the likelihood of healing, the lesser harm of performing the surgery compared to not doing so, and the absence of any side effects during or after the surgery, Islamic scholars have deemed these surgeries permissible.

Keywords: Aesthetic and Reconstructive Surgery, Plastic Surgery, Medicine, and Alteration of Divine Creation.

مقدمه

دین اسلام به حیث یک نظام جامع همانگونه که در سایر بخش‌های زندگی دساتیر و فرامینی در پرتو قرآن کریم و سنت نبی کریم صلی الله علیه و سلم دارد و برای هر کسب و کاری حدود و موازینی وضع نموده است،^۱ برای جراحی‌های زیبایی و ترمیمی نیز با توجه به اهمیت و همچنین چالش‌های احتمالی آن، اصول و مقرراتی تعیین نموده است. امروزه جراحی‌های زیبایی و ترمیمی صورت در بین جوانان خیلی رواج یافته است و حتی بزرگ‌سالان نیز به چنین جراحی‌ها تمایل یافته‌اند. این موضوع با پیشرفت طبابت و تکنالوژی‌های مربوط، هرچند که خالی از عوارض جانبی احتمالی نیز نمی‌باشد، از نظر طبابت مورد تأیید همه جوامع قرار گرفته است؛ ولی جواز یا عدم تجویز این امر در دین مقدس اسلام مسأله‌ای است که نیاز به بررسی عمیق‌تر دارد.

موضوع حاضر، با توجه به اینکه امروزه جوانان مسلمان در نتیجه ناآگاهی از احکام دین مقدس اسلام و یا بدون توجه به نظریات فقهای کرام در زمینه جراحی‌های زیبایی و ترمیمی صورت، دست به انجام چنین جراحی‌ها می‌زنند، اهمیت والایی داشته و به دلیل لزوم آشنایی مسلمانان با دیدگاه دین اسلام در زمینه اجرای این جراحی‌ها، ضرورت چنین پژوهش در حوزه تحقیقات علمی در افغانستان، به خوبی احساس می‌شود.

با توجه به این مسأله، این مقاله در پی تبیین احکام دین اسلام در زمینه جراحی‌های زیبایی و ترمیمی صورت است. در این مقاله، با بهره‌گیری از روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و روش گردآوری اطلاعات به شیوه کتابخانه‌ای و با مراجعه به کتب فقهی معتبر و مقالات مرتبط، به این سوال پاسخ داده می‌شود که جراحی‌های زیبایی و ترمیمی صورت از منظر اسلام چگونه است؟ این جراحی‌ها از نظر فقهاء حالت‌های متفاوتی دارد. به نحوی که جراحی‌های زیبایی به هدف دستیابی به زیبایی مطلوب جامعه، به دلیل حرمت دخالت در خلقت الهی، جواز نداشته است؛ ولی جراحی‌های ترمیمی به منظور رفع نواقص ناشی از حوادث، بیماری‌ها و یا نواقص مادرزادی نه به منظور صرف رسیدن به زیبایی ظاهری، ممانعتی ندارد.

در مورد جراحی پلاستیک در برخی کتب و مقالات مباحثی وجود دارد که اکثراً به زبان عربی، انگلیسی، فارسی، ترکی و غیره می‌باشد. از جمله کتاب تحت عنوان «الجراحیة التجمیلیة عرض طبی و دراسة فقهیة مفصلة» نوشته صالح بن محمد الفوزان به بررسی جامع جراحی‌های زیبایی از منظر طبی و فقهی می‌پردازد. نویسندگان در این اثر، اهداف، روش‌ها و خطرات جراحی‌های زیبایی را تحلیل کرده و در عین حال نظریات فقهی مختلف را دربارهٔ مشروعیت و اخلاقیات این جراحی‌ها

^۱ محمد اکرم حکیم، "تجسس و احکام آن از دیدگاه فقه و قانون"، مجله علمی - تحقیقی پوهنتون جوزجان (جوزجانان) شماره ۲۹ (۱۳۹۸ ه.ش)، ۶۲.

بررسی می‌کند. این کتاب به عنوان منبعی معتبر برای داکتران و فقهاء، به توازن بین علم و دین در حوزه جراحی زیبایی تأکید دارد. هم‌چنان کتاب "العملیات التجميلية وحكمها في الشريعة الإسلامية" اثر اسامه صباغ به بررسی فقهی و شرعی جراحی‌های زیبایی می‌پردازد. نویسنده در این اثر نظر فقهاء را در مورد جواز یا ممنوعیت آن‌ها ارائه می‌دهد. این کتاب به تبیین اصول اخلاقی و مذهبی مرتبط با جراحی‌های زیبایی کمک کرده و به مخاطبان در درک عمیق‌تری از این موضوع می‌پردازد. مقاله تحت عنوان «جراحی زیبایی از منظر فقه و حقوق پزشکی» است که نوشته ایوب شکرآم‌جی و محمود عباسی است که در فصلنامه حقوق پزشکی دانشگاه شهید بهشتی در سال ۱۳۸۷ ه.ش به چاپ رسیده است. در این مقاله بیشتر رویکرد تسامح و تساهل در قسمت جراحی صورت را در نظر گرفته و زوایایی مختلف موضوع را بحث نکرده و به عمق موضوع نپرداخته است. مقاله دیگری تحت عنوان «بررسی فقهی- حقوقی مبانی و محدوده تجویز جراحی‌های زیبایی و ترمیمی» که نوشته چهار تن از محققین میثم کلهرنیا گگار، سید محسن سادات اخوی، نجات‌الله جور ابراهیمیان و محمود عباسی است. جنبه‌ای نوآوری و یا تفاوت تحقیق بنده با سایر تحقیق‌ها در این است که هیچ تحقیقی در عین عنوان «جراحی‌های زیبایی و ترمیمی از نظر اسلام» کار نشده است

این مقاله در پنج قسمت بررسی می‌شود. در نخست عملیه‌های رایج زیبایی صورت بررسی می‌شود که شامل خال‌کوبی، گوشواره، بوتاکس و لیپوساکشن، کاشت مو و همچنین برداشتن ابرو و کندن موهای صورت، است. در قسمت دوم مفهوم‌شناسی انجام می‌شود که در آن جراحی‌های درمانی و غیر درمانی شامل است. بخش سوم و چهارم، تاریخچه جراحی‌های زیبایی و ترمیمی و انواع آنرا مورد کنکاش قرار می‌دهد. در بخش پنجم نیز حکم شرعی جراحی‌های زیبایی و ترمیمی صورت بررسی و در مورد جواز و حرمت و حالات مختلف آن بحث می‌شود.

۱. عملیه‌های رایج زیبایی صورت

پیش از آنکه به ارائه توضیحات در مورد جراحی زیبایی و ترمیمی صورت پرداخته شود، ضروری دانستیم که ابتدا به بررسی و توضیح برخی از عملیه‌های که انسان بر روی بدن خود انجام می‌دهد، بپردازیم. این مداخلات معمولاً با اهدافی چون بهبود ظاهر و یا دستیابی به معیارهای رایج زیبایی انجام می‌شوند.

۱.۱. خال‌کوبی

خال‌کوبی از دیرباز در تاریخ بشر به اشکال گوناگون رواج داشته است. این هنر یا عمل در طول زمان با اهداف متفاوتی انجام شده است؛ گاهی برای برجسته کردن هویت ظاهری فرد، گاهی به‌عنوان نمادی از تفاوت‌های طبقاتی و در مواردی نیز به‌منظور شناسایی عمومی مجرمان به کار گرفته شده است. در ابتدا، خال‌کوبی به اشکالی چون آرایش، نقاب‌پردازی (برای استتار و حفاظت

در برابر دشمنان و رقبا) و رنگ آمیزی صورت و بدن جلوه گر می شد. این عمل در مواردی نیز به منظور اجرای آیین های مذهبی، دور کردن چشم زخم و به کارگیری طلسم های محافظتی انجام می گرفت و نقش عمیقی در باورها و مناسک جوامع اولیه ایفا می کرد.^۲ در اعتقادات یهودیت^۳ و مسیحیت، خال کوبی به عنوان عملی ممنوع شناخته شده است. با این حال، برخی از مسیحیان که برای زیارت به اورشلیم (بیت المقدس) می رفتند، به منظور ابراز ایمان خود، صلیب یا نام حضرت عیسی را بر بازوها، شانه ها و دیگر اعضای بدن خود خال کوبی می کردند. این روش، هرچند در مقاطعی از تاریخ رواج داشت، در دوره های بعدی به تدریج از میان رفت.^۴

خال کوبی، که در زبان عربی به آن "وشم" گفته می شود، در دوران رسول اکرم صلی الله علیه و سلم به عنوان یکی از عاداتی جاهلی شناخته می شد و بیشتر در میان زنان رایج بود. همان طور که امروزه نیز در برخی جوامع دیده می شود. یکی از احادیث مرتبط با خال کوبی، از لعن خداوند بر زنانی که خال کوبی می کنند و کسانی که برای آنها این عمل را انجام می دهند، خبر می دهد.^۵ این حدیث نشان دهنده ناپسند بودن این عمل در نظر شریعت اسلامی است.

در واقع، ممنوعیت خال کوبی در اسلام تنها مختص زنان نیست؛ بلکه شامل مردان نیز می شود. این حکم براساس حدیثی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و سلم است که در آن لعن خداوند بر زنانی که خال کوبی می کنند و کسانی که این عمل را برای آنها انجام می دهند، آمده است. در حدیث دیگری آمده است که پیامبر صلی الله علیه و سلم این لعن را به طور کلی نیز بیان کرده است.^۶

ممنوعیت خال کوبی در این زمینه به طور خاص به دلیل تغییراتی است که در بدن انسان ایجاد می کند و از نظر اسلام، چنین تغییراتی به عنوان دست برد به خلقت الهی تلقی می شود. علاوه بر این، خال کوبی در جوامع جاهلی به عنوان یکی از نمادهای تفاخر و خودآرایی، به ویژه در میان زنان، رواج داشت و به همین دلیل اسلام این عمل را به عنوان یک عمل ناپسند و مغایر با اصول دینی و اخلاقی منع کرده است. فقهای اسلامی، هم در گذشته و هم در دوره های معاصر، بر این نکته تأکید کرده اند که خال کوبی، چه برای زنان و چه برای مردان، عملی است که در اسلام مجاز

^۲ Yaran, R. (1994). Dövmе. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 9/521-522. TDV Yayınları

^۳ کتاب مقدس عهد قدیم و جدید، ۱۹۵۸ م، کتاب لاویان، باب ۱۸ آیه ۱۹.

^۴ Abdullah Akın, "Estetik Amaçlı Müdahalelere İslâm Dini'nin Bakışı", *Cihannüma Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 1/1 (Mart 2022), 108-109.

^۵ أبو عبدالله محمد بن إسماعیل البخاری، صحیح البخاری، تحقیق. محمد زهیر بن ناصر الناصر (بی جا: دار طوق النجاة، ۱۴۲۲ هـ.ق)، "الباس"، ۸۷ (۵۹۴۶).

^۶ البخاری، "الباس"، ۸۶-۹۶ (۵۹۴۴-۵۹۶۲).

نبوده و در صورت انجام آن، فرد دچار گناه می‌شود. البته استثناهایی نیز در برخی شرایط خاص وجود دارد که می‌تواند از جمله در موارد طبی یا معالجوی مورد توجه قرار گیرد، اما به‌طور کلی خال‌کوبی به‌عنوان یک عمل آرایشی و زیبایی در نظر گرفته می‌شود که در شریعت اسلام توصیه نمی‌شود.^۷

خال‌کوبی که ریشه آن به دوران باستان بر می‌گردد و به‌عنوان یک عادت جاهلی شناخته می‌شود، به دلیل مضراتی که از جنبه‌های مختلف به همراه دارد، از دیدگاه شریعت اسلام پذیرفته نمی‌شود. این عمل نه تنها از نظر سلامتی مضر است؛ بلکه با هدف جلب توجه و زیباتر به نظر رسیدن، فطرت سالم و طبیعی انسان را دستخوش تغییرات می‌کند. شریعت اسلام به‌وضوح بر حفظ و احترام به خلقت الهی تأکید دارد و هر گونه تغییر در بدن که باعث تغییر ماهیت آن شود، مخالف اصول دینی و اخلاقی محسوب می‌کند. بنابراین، خال‌کوبی به‌عنوان عملی که موجب تغییر در خلقت خداوند و تضعیف سلامتی فرد می‌شود، مورد تأیید شریعت قرار نمی‌گیرد.^۸

در دوران‌های گذشته، روش‌های مختلفی برای انجام خال‌کوبی وجود داشت؛ اما در زمان حاضر، این عمل با استفاده از سوزن‌های تیز صورت می‌گیرد که مواد رنگی را زیر پوست قرار داده و طرح‌ها و نقوش گوناگونی را ایجاد می‌کنند. برخی از این خال‌کوبی‌ها ممکن است به تدریج و در طول زمان، به‌طور طبیعی محو شوند؛ اما برخی دیگر که با استفاده از مواد مقاوم‌تر و دائمی‌تر انجام می‌شوند، ممکن است تا پایان عمر فرد باقی بمانند. امام نووی می‌گوید تا زمانی که این نوع خال‌کوبی‌ها سلامت بدن را به خطر نیندازند، باید آنها را پاک کرد. اما اگر پاک کردن آن به سلامت یا ظاهر فرد آسیب برساند، او باید توبه کند و از خداوند آمرزش بطلبد تا از گناه‌هایی یابد.^۹

امروزه، یک نوع دیگر از خال‌کوبی نیز وجود دارد که به آن "خال‌کوبی الکترونیکی" گفته می‌شود. در این روش، جوهر و سوزن استفاده نمی‌شود و به جای آن یک لایه پلاستیکی روی پوست چسبانده می‌شود که باعث ایجاد یک لایه نازک پلاستیکی شبیه به لاستیک بر روی پوست

^۷ أبو الفضل شهاب الدین أحمد بن علی بن محمد ابن حجر العسقلانی، هدی الساری مقدمه فتح الباری، التحقیق: محب الدین الخطیب (مصر: دار الریان للتراث، ۱۹۸۶ م)، ۱۲/۱۴۳-۱۴۴؛ أبو عبد الله محمد بن علی بن محمد الحولانی الشوکانی، نیل الأوطار، نیل الأوطار شرح منقذی الأخبار، التحقیق: مصطفى البابی الحلبي (مصر: إدارة الطباعة المنيرية، ۱۹۷۱ م)، ۵-۶/۲۱۴-۲۱۶؛ الخطیب الشربینی، دلالة الكبرى في الفقه الشافعي "مغنی المحتاج"، مترجم: سونر دومان (طرابلس - ليبيا: دار معراج للنشر، ۲۰۰۹ م)، ۱/۱۲۹.

^۸ فتاویٰ شورای عالی سازمان امور دینی، (۲۰۱۹)، سازمان امور دینی.

^۹ ابو زکریا یحیی بن شرف بن مری النووی، المنهاج فی شرح صحیح مسلم بن الحجاج (مصر: المطبعة المصرية، ۱۳۴۹ هـ.ق)، ۱۴/۱۰۶.

می‌شود.^{۱۰} خال کوبی الکترونیکی یا تاتو (Tato) به دلیل ایجاد مشکل در انجام وضو و غسل، مورد تأیید قرار نگرفته است. آن حضرت صلی الله علیه و سلم هم چنین کم کردن دندان‌ها به منظور زیبایی ظاهری را نیز تغییر در آفرینش الهی دانسته و هم کسانی که این کار را انجام می‌دهند و هم کسانی که به آنها این کار را انجام می‌دهند، از رحمت خداوند دور خوانده است.^{۱۱} به همین دلیل، علماء در صورت عدم وجود ضرورت درمانی، کم کردن دندان‌ها به منظور زیبایی را تغییر در آفرینش الهی دانسته و به آن اجازه نمی‌دهند.^{۱۲}

۲.۱. گوشواره

گوشواره به طور کلی به زیورآلاتی اطلاق می‌شود که افراد، معمولاً در گوش خود قرار می‌دهند. این زیورآلات، از دیرباز در بسیاری از فرهنگ‌ها و تمدن‌ها به‌عنوان ابزاری برای تزئین، زیبا کردن ظاهر و حتی نمادین‌سازی استفاده شده‌اند. تاریخ استفاده از گوشواره به هزاران سال پیش باز می‌گردد و در جوامع مختلف، هم توسط زنان و هم توسط مردان به کار رفته است. در بسیاری از فرهنگ‌ها، گوشواره‌ها به‌عنوان نمادی از وضعیت اجتماعی، عقاید دینی و یا جایگاه فرهنگی فرد مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

در اسلام، آراستن و زیبا کردن خود در صورتی که به تغییر در خلقت الهی منجر نشود، مجاز است؛ به‌ویژه بر اصل حفظ طبیعت بدن و عدم تغییرات غیر ضروری تأکید شده است. در عین حال، استفاده از زیورآلات به‌عنوان وسیله‌ای برای تزئین و زیبایی مجاز است. پیامبر اسلام صلی الله علیه و سلم نیز به‌عنوان بهترین الگو برای مسلمانان، استفاده از زیورآلات را پذیرفته‌اند. یکی از مواردی که در احادیث آمده است، استفاده پیامبر اکرم صلی الله علیه و سلم از انگشتر نقره‌ای بوده است. حضرت محمد صلی الله علیه و سلم هم چنین به دیگران توصیه کرده‌اند که از زیورآلات معقول و مناسب استفاده کنند، به شرطی که موجب تغییر عمده در خلقت نگردد.^{۱۳}

از سوی دیگر، در دوران صحابه نیز، زنان و مردان صحابه به‌طور معمول در چارچوب احکام شرعی و با رعایت اصول دینی از زیورآلات استفاده می‌کردند. در حدیثی آمده است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و سلم به مردان اجازه نمی‌دادند که از طلا استفاده کنند؛ اما از دیگر انواع زیورآلات مانند نقره و سایر فلزات برای تزئین خود استفاده می‌کردند.^{۱۴} زنان صحابه نیز در دوران زندگی

¹⁰ H. Y. Apaydın vd., (2011) *İlmihal II (islâm ve toplum)*, T.D.V, Yayınları.

¹¹ بخاری، "لباس"، ۸۳-۸۷ (۵۹۳۲-۵۹۴۶)؛ مسلم، "لباس"، ۱۱۹-۱۲۰ (۲۱۲۴-۲۱۲۵).

¹² H. Y. Apaydın vd., (2011) *İlmihal II (islâm ve toplum)*, T.D.V, Yayınları.

¹³ Abdullah Akın, "Estetik Amaçlı Müdahalelere İslâm Dini'nin Bakışı", *Cihannüma Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 1/1 (Mart 2022), 110.

¹⁴ مسلم، "کتاب اللباس والزینة"، ۲۰، ۴ (۲۰۶۷).

پیامبر اکرم صلی الله علیه و سلم با رعایت حدود و دستورات شرعی از زیورآلات به‌عنوان وسیله‌ای برای تزئین و آراستگی استفاده می‌کردند.

در مجموع، استفاده از زیورآلات در اسلام با هدف رعایت اعتدال و عدم افراط، مجاز است و همواره باید به‌گونه‌ای باشد که نه تنها به تغییرات غیر ضروری در بدن منجر نشود؛ بلکه باعث افترا یا فخر فروشی نیز نشود. اسلام به‌عنوان دینی جامع، در کنار زیبایی باطنی به زیبایی ظاهری نیز تأکید دارد و از انسان‌ها می‌خواهد که در استفاده از آراستگی‌ها و زیورآلات، متواضع و متعادل باشند.

در اسلام، حفظ هویت دینی و پرهیز از تقلید از دیگر ادیان و فرهنگ‌ها جزء اصول اساسی برای شکل‌گیری شخصیت سالم و متوازن انسان‌ها است. این اصول در قرآن کریم و سنت پیامبر اکرم صلی الله علیه و سلم به‌طور واضح آمده است. همچنین ممنوعیت مرد از شبیه شدن به زن و زن از شبیه شدن به مرد نیز جزو این اصول است. آن حضرت صلی الله علیه و سلم در این مورد چنین ارشاد می‌فرماید: «لَعَنَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمُتَشَبِّهِينَ مِنَ الرِّجَالِ بِالنِّسَاءِ، وَالْمُتَشَبِّهَاتِ مِنَ النِّسَاءِ بِالرِّجَالِ»^{۱۵}. «لعنت خدا بر کسانی که مردان را به زنان شبیه می‌کنند و زنان را به مردان شبیه می‌کنند».

در تاریخ اسلام، استفاده از گوشواره به‌عنوان وسیله‌ای برای زینت و آرایش، عمدتاً مختص زنان بوده است. این عمل در جوامع مسلمان به‌عنوان یکی از روش‌های آراستگی و زیبایی شناخته شده است. بسیاری از فقهای اسلامی نیز تأیید کرده‌اند که سوراخ کردن گوش و پوشیدن گوشواره در عرف عمومی مسلمانان تنها به‌عنوان یک عمل زینتی و زیبایی برای زنان پذیرفته می‌شود. با این حال، علماء و فقهاء برای این عمل شرایط خاصی را تعیین کرده‌اند. به‌ویژه بر این نکته تأکید دارند که زنان نباید زیورآلات خود را در معرض دید مردان نامحرم قرار دهند، چرا که چنین کاری می‌تواند موجب فتنه و ایجاد محرک‌های ناخواسته در اجتماع شود. همچنین، ضروری است که این زیورآلات هیچ‌گونه آسیبی به سلامت فرد وارد نکند و از مواد مضر و خطرناک استفاده نشود. علاوه بر این، فقهای اسلام پوشیدن زیورآلات در سایر نقاط بدن، مانند زبان، لب، ابرو و ناف را به‌طور عمومی مجاز ندانسته‌اند. بنابراین، رعایت حدود شرعی و توجه به سلامتی و حفظ کرامت انسانی از اصول مهم در استفاده از زیورآلات در اسلام است.^{۱۶}

^{۱۵} بخاری، «الباس»، ۶۱ (۵۸۸۵).

^{۱۶} محمد امین بن عمر بن عبد العزيز الدمشقي ابن عابدین، حاشیه رد المحتار علی الدر المختار (استانبول: دار نشر کهرمان، ۱۹۸۴ م)، ۲۸۶-۲۸۵/۱.

به‌طور کلی، می‌توان گفت که فرهنگ پوشیدن زیورآلات در جوامع اسلامی، در چارچوب اصول و ارزش‌های اسلامی شکل گرفته است. در اسلام، استفاده از زیورآلات مختص زنان توسط مردان، حتی در صورتی که قصد تشبه یا تقلید نباشد، ممنوع است. از این رو، پوشیدن گوشواره و دیگر زیورآلات زنانه توسط مردان، به‌عنوان عملی مکروه و نزدیک به حرام در نظر گرفته شده و مجاز نیست. این ممنوعیت، نه تنها به‌دلیل جلوگیری از تشبه به جنس مخالف؛ بلکه به‌منظور حفظ هویت و تفاوت‌های طبیعی میان زن و مرد در اسلام است.^{۱۷}

۳.۱. بوتاکس و لیپوساکشن

بوتاکس یکی از روش‌های رایج در عمل‌های جراحی زیبایی است که به‌منظور کاهش چین و چروک‌های پوست و سفت کردن آن انجام می‌شود. این درمان به‌ویژه برای بهبود ظاهر خطوط ریز و چین و چروک‌های ناشی از عواملی چون افزایش سن، استرس و عادات روزمره مفید است. بوتاکس با مسدود کردن سیگنال‌های عصبی که موجب انقباض عضلات می‌شوند، به صاف‌تر شدن پوست کمک کرده و ظاهر جوان‌تر و شاداب‌تر به چهره می‌بخشد. این روش معمولاً به‌عنوان یک گزینه غیر تهاجمی و با حداقل عوارض جانبی برای کسانی که خواهان بهبود ظاهر خود هستند، مورد استفاده قرار می‌گیرد.^{۱۸}

در فقه اسلامی، هر عمل جراحی یا درمانی که به‌طور عمدی به بدن آسیب وارد کند یا خلقت طبیعی آن را تغییر دهد، باید با احتیاط و در صورت ضرورت انجام شود. در مورد بوتاکس نیز، از آن‌جا که این درمان به‌منظور تغییر ظاهر صورت و کاهش چین و چروک‌ها انجام می‌شود، در صورتی که هیچ ضرورت جسمی یا روحی وجود نداشته باشد، انجام آن جایز نخواهد بود. طبق نظر بسیاری از علماء، تغییرات زیبایی که منجر به تغییر در خلقت طبیعی انسان می‌شود، به‌ویژه وقتی که تنها به‌منظور زیبایی یا ظاهر باشد، مورد تأیید نیست. این اعمال تحت عنوان "تغییر در خلقت خداوند" قرار می‌گیرند و در اسلام از آن نهی شده است.^{۱۹} در واقع، اگر تغییرات زیبایی به سلامت فرد آسیبی نرساند و به‌منظور رفع مشکلات طبی (مثلاً برای درمان اختلالات عضلانی) انجام شود، ممکن است مجاز باشد. به‌عنوان مثال، استفاده از بوتاکس برای درمان مشکلاتی مانند اسپاسم‌های عضلانی یا برای بهبود کیفیت زندگی افرادی که از مشکلات حرکتی رنج می‌برند، ممکن است به‌عنوان درمانی ضروری پذیرفته شود؛ اما در صورتی که بوتاکس صرفاً به‌منظور

^{۱۷} ابن عابدین، حاشیه رد المحتار علی الدر المختار، ۴۲۰/۱.

^{۱۸} Abdullah Akin, "Estetik Amaçlı Müdahalelere İslâm Dini'nin Bakışı", *Cihannüma Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 1/1 (Mart 2022), 111-112.

^{۱۹} بخاری، "الباس"، ۶۱ (۵۸۸۵).

زیبایی انجام شود و نه برای درمان، بسیاری از فقهای اسلامی آن را جایز نمی‌دانند و از آن به‌عنوان "تغییر در خلقت الهی" یاد می‌کنند.^{۲۰}

لیپوساکشن یا برداشت چربی با هدف لاغری، روشی مشابه بوتاکس است و به‌عنوان یکی از مداخلات زیبایی شناخته می‌شود. این روش نیز به دلیل وجود عوارض متعدد، به‌ویژه در مواردی که صرفاً برای مقاصد زیبایی و با صرف هزینه‌های هنگفت انجام می‌گیرد، جایز شمرده نشده است. افزون بر این، هر دو روش بوتاکس و لیپوساکشن به دلیل تغییر در خلقت الهی، مورد نکوهش قرار گرفته‌اند. افرادی که با هدف تغییر خلقت دست به اعمال زیبایی طبی می‌زنند، آنچه درباره‌ی خال‌کوبی گسترده مطرح شده، مشمول لعنت الهی و محروم از رحمت خداوند خواهند بود.^{۲۱} لعنت خداوند نیز به معنای حرام بودن عمل است.^{۲۲} با این حال، به نظر می‌رسد اگر هدف از این، مداخله درمانی باشد، برداشت چربی از نظر شرعی مشکلی ندارد.^{۲۳}

اما اگر تغییرات ظاهری از زمان تولد یا به هر دلیل دیگری در بدن ایجاد شده و فرد را از نظر جسمی و روانی در جامعه آزار دهد، اصلاح آن با مداخله زیبایی پزشکی، نوعی درمان محسوب شده و در محدوده ممنوعیت تغییر خلقت قرار نمی‌گیرد. چنانچه از جمله صحابه، عرفجة بن اسعد پس از جنگ، بینی خود را در اثر اصابت شمشیر از دست داد و سپس دستور ساخت بینی از جنس نقره را گرفت. هنگامی که به پیامبر صلی الله علیه و سلم گفته شد که بینی وی بو می‌دهد، ایشان توصیه کرد که بینی را از جنس طلا بسازد چون بو نخواهد داد.^{۲۴} فقهاء این واقعه را دلیلی بر جواز استفاده از طلا به قصد درمان، همانند روکش دندان، قرار داده‌اند. بنابراین، در صورت وجود ناخوشایند در بدن، می‌توان اقدام به عمل زیبایی کرد. اما اگر هیچ ناهنجاری در بدن فرد وجود نداشته باشد و هدف تنها جوان‌تر و زیباتر جلوه کردن، ایجاد تصویر جدید یا پیروی از مد باشد، دین اسلام این گونه مداخلات زیبایی را مجاز نمی‌داند.^{۲۵}

^{۲۰} فتاوی شورای عالی سازمان امور دینی، (۲۰۱۹)، سازمان امور دینی.

^{۲۱} النساء ۱۱۸/۴؛ الروم ۳۰/۳۰؛ بخاری، "الباس"، ۸۳-۸۷ (۵۹۳۲-۵۹۴۶).

^{۲۲} العسقلانی، هدی الساری مقدمه فتح الباری، التحقيق. محب الدین الخطیب، ۱۲/۱۴۳-۱۴۴؛ الشوکانی، نیل الأوطار، نیل الأوطار شرح منتقى الأخبار، التحقيق. مصطفى البابی الحلبي، ۶-۵/۲۱۶-۲۱۷؛ الشربینی، دلائله الکبری فی الفقه الشافعی "معنی المحتاج"، مترجم. سونر دومان، ۱/۱۲۹.

^{۲۳} ابو داود، "خاتم"، ۷ (۴۲۳۴-۴۲۳۲)؛ ابو عیسی محمد بن عیسی بن سوره السلمي الترمذی، سنن الترمذی، تحقیق: بشار عوض معروف (بی‌جا: دار الغرب الإسلامی، ۱۹۹۸ م)، "الباس"، ۳۱ (۱۷۷۰).

^{۲۴} ترمذی، "الباس"، ۳۱ (۱۷۷۰).

^{۲۵} A Aydınli, (1991), Arfece b. Esad, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 3/354, TDV Yayınları.

۱.۴. کاشت مو

رغبت به داشتن ظاهر زیبا و جذاب، امروزه به یکی از دغدغه‌های رایج افراد تبدیل شده است. یکی از روش‌های جدید و پرطرفدار برای دستیابی به این هدف، پیوند مجدد موها از ریشه‌های خود فرد به سرش است. این روش که به‌ویژه در سال‌های اخیر در دنیای مد و زیبایی مطرح شده، به افرادی که با مشکل ریزش مو یا طاسی مواجه هستند این امکان را می‌دهد که مجدداً موهایی طبیعی و به‌طور دائمی داشته باشند.

با توجه به نوظهور بودن جراحی‌های زیبایی هم‌چون کاشت مو، طبیعی است که دلایل صریح و روشن در قرآن کریم و سنت نبی کریم صلی الله علیه و سلم در مورد این روش‌ها وجود نداشته باشد. از آنجا که این روش‌ها در زمان پیامبر صلی الله علیه و سلم و حتی در دوران اولیه اسلام متداول نبوده است، بنابراین فتاوی و نظرات فقهی در این زمینه بر اساس اصول کلی و معیارهای موجود در منابع اسلامی صادر می‌شود.

در مورد کاشت مو، برخی از علمای معاصر نظر مثبت ارائه کرده‌اند و آن را تحت شرایط خاص، مانند حفظ سلامت فرد و اجتناب از هرگونه تغییرات غیر ضروری در خلقت، مجاز می‌دانند. این دسته از علماء بر این باورند که اگر کاشت مو به‌منظور درمان مشکلات پزشکی مانند طاسی یا ریزش شدید مو و بدون قصد تغییرات غیر طبیعی در بدن انجام شود، می‌تواند مجاز باشد.^{۲۶}

علمای اسلام که به موضوع کاشت مو از منظر خدشه وارد کردن به فطرت سالم و تغییر در خلقت طبیعی انسان نگاه می‌کنند، استناد به حدیثی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و سلم دارند که می‌فرمایند: "خداوند بر زنی که موی (خود یا دیگری را) پیوند می‌دهد و بر زنی که مویش را پیوند می‌کند، لعنت کرده است".^{۲۷}

این حدیث به‌طور خاص به تغییرات غیرضروری در مو اشاره دارد و برخی از علماء با استناد به این روایات، تغییرات دائمی در بدن را که به‌ویژه به‌منظور زیبایی و بدون ضرورت پزشکی انجام می‌شود، ناپسند و مخالف فطرت سالم می‌دانند. در واقع، این دسته از فقهاء معتقدند که کاشت مو نیز مشابه به سایر اعمالی است که منجر به تغییر در خلقت الهی می‌شود و به‌طور کلی از آن نهی شده است.^{۲۸}

^{۲۶} صالح بن محمد الفوزان، الجراحية التجميلية عرض طبي و دراسة فقهية مفصلة (الرياض: دارالتدويرية، ۱۴۲۹ هـ.ق)، ۱۴۵.

^{۲۷} بخاری، "اللباس"، ۸۳ (۵۹۳۱)؛ مسلم، "اللباس والزينة"، ۳۳، ۱۲۰ (۲۱۲۵).

^{۲۸} الفوزان، الجراحية التجميلية عرض طبي و دراسة فقهية مفصلة، ۱۴۵-۱۶۱.

همچنین در برخی از روایات مشابه، با استناد به ظاهر معنای این روایات، چنین نظری اتخاذ شده است. در این موضوع، بین فقهاء نظریات متفاوتی وجود دارد.^{۲۹}

در احادیث نبوی، ممنوعیت مربوط به مداخلاتی است که با هدف تغییر آفرینش، گمراه کردن یا تغییر ظاهر انجام می‌شوند. برخلاف این، برای جایگزین کردن موهایی که بر اثر داروها یا مواد غذایی که تعادل هورمونی بدن را مختل می‌کنند، ریخته‌اند؛ این ممنوعیت‌ها جاری نیست. هم‌چنین افرادی که به رغم جوان بودن، موهایشان زود سفید شده‌اند، طبیعی است که موهای خود را پیوند بزنند. ضمن صحبت از مداخلات مربوط به موها، مواردی مانند کندن موهای سفید شده، برداشتن موهای ابرو و صورت نیز به طور مختصر باید بررسی شوند.^{۳۰}

۵.۱. برداشتن ابرو و کندن موهای صورت

پیامبر صلی الله علیه و سلم در احایث خود به ارزش و اهمیت موها و ریش سفید در دوران پیری اشاره کرده‌اند. ایشان فرموده‌اند که این موها، نشانه‌ای از تجربه، حکمت و عمر سپری شده در راه اطاعت الهی است و در روز قیامت برای مسلمانان نوری خواهند بود. از این رو، آن حضرت صلی الله علیه و سلم مسلمانان را از کندن موهای سفید شده منع کرده‌اند و این عمل را ناپسند دانسته‌اند. در حدیثی آمده است: {لَا تَتَّقُوا الشَّيْبَ، مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَشِيبُ شَيْبَةً فِي الْإِسْلَامِ - قَالَ عَنْ سُفْيَانَ: إِلَّا كَأَنَّ لَهُ نُورًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ}.^{۳۱} "موهای سفید خود را نکنید، چرا که هیچ مسلمانی نیست که در اسلام موی سفید کند، روایت شده از حضرت سفیان: مگر اینکه آن مو برای او در روز قیامت نوری خواهد بود".

این توصیه پیامبر صلی الله علیه و سلم بر این اساس است که مسلمانان باید به جای تغییرات ظاهری، پذیرش طبیعت و تسلیم در برابر اراده الهی را در زندگی خود اولویت دهند. هم‌چنین، این تأکید بر حفظ موهای سفید به عنوان نمادی از کرامت و بزرگی دوران پیری، به‌ویژه در چارچوب ارزش‌های اخلاقی و انسانی دین اسلام، نشان‌دهنده جایگاه ویژه‌ای است که اسلام برای ظاهر طبیعی و خلقت الهی قائل است.

^{۲۹} ابو محمد موفق الدین عبد الله بن أحمد بن محمد بن قدامة الجماعيلي المقدسي ابن قدامة، المغني (قاهره: دار الكتاب العربي، ۱۹۷۲ م)، ۹۳/۱، النووي، المنهاج في شرح صحيح مسلم بن الحجاج، ۱۰۳/۱۴؛ ابو بكر علاء الدين أبو بكر بن مسعود بن أحمد الحنفی، كاسانی، بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع، التحقيق: علي محمد معوض - عادل أحمد عبد الموجود (بيروت: دار الكتب العلمية، ۱۹۹۷ م)، ۱۲۷/۵.

^{۳۰} H. Y. Apaydın vd., (2011) İlmihal II (islâm ve toplum), T.D.V, Yayınları.

^{۳۱} سنن ابی داود، "الترجل"، ۱۷ (۴۲۰۲).

براساس این حدیث، علمای کرام کندن موهای سفید شده در دوران پیری را مکروه دانسته‌اند. حتی اگر این شخص مسن به منظور ازدواج، موهای سفید شده خود را بکند تا جوان‌تر به نظر برسد، این امر را در حکم مکروه نزدیک به حرام شمرده‌اند.^{۳۲}

به نقل از عبد الله بن مسعود آن حضرت صلی الله علیه و سلم فرمودند: "خداوند خال کوبندگان و خال کوبی شدگان، و زنانی که صورت زنان را بند اندازند و زنانی را که میان دندانهای خود را برای زیبایی فاصله می‌اندازند و آنانی که خلق را تغییر می‌دهند نفرین کرد."^{۳۳}

اکثر فقهاء، ممنوعیت ذکر شده در احادیث نبوی درباره تغییر در خلقت الهی را به اقدامات زیبایی شناختی غیر ضروری زنان، مانند باریک کردن یا بالا بردن ابروها، تفسیر کرده‌اند. این دسته از اعمال، به‌ویژه زمانی که به‌منظور جلب توجه دیگران و خارج از چارچوب اخلاقی و شرعی انجام شود، در زمره موارد مذموم قرار می‌گیرند.^{۳۴}

این دیدگاه براساس این اصل است که اسلام به آراستگی و پاکیزگی اهمیت داده و توصیه کرده است که زنان برای همسران خود زینت کنند، به شرطی که این آراستگی در چارچوب ارزش‌ها و دستورات شرعی باشد و از حدود آن فراتر نرود.

۲. واژه‌شناسی

جراحی زیبایی و ترمیمی صورت که به‌طور معمول یکی از شاخه‌های جراحی پلاستیک محسوب می‌گردد که امروزه گسترش چشم‌گیری یافته است و به‌منظور بازسازی، زیباسازی، برطرف کردن آسیب‌ها و نواقص ظاهری بخشی از بدن انجام می‌گیرد. بنابر این، جراحی زیبایی بر اعضای مختلف بدن و با روش‌های مختلفی انجام می‌شود.^{۳۵} برخی از جراحی‌های زیبایی در جهت زدودن و برداشتن بخش‌های زائد بدن است و کوچک‌سازی بینی، برخی نیز در جهت افزودن و حجم دادن به بخش‌های ناقص بدن است.^{۳۶}

³² H. Y. Apaydın vd., (2011) *İlmihal II (islâm ve toplum)*, T.D.V, Yayınları.

³³ صحیح بخاری، "اللباس"، ۸۳ (۵۹۳۱)؛ صحیح مسلم، "اللباس والزینة"، ۳۳، ۱۲۰ (۲۱۲۵).

³⁴ النوي، المنهاج شرح صحيح مسلم بن الحجاج، ۱۰۶/۱۴-۱۰۷.

³⁵ نجلاء بنت صالح بن حميد، "توازل فی عمليات تجميل الوجه"، مجلة علوم الشرعية والدراسات الإسلامية ۲/۸۷ (۲۱/۹ هـ.ش)، ۱۰۹۷-۱۱۰۰.

³⁶ سيد حسين نوري - سعيد سيوثي جهرمي، "واكاوي فقهي حکم اولی و ثانوی انواع عمل‌های جراحی زیبایی از دیدگاه مذاهب اسلامی و بررسی آن در نظام‌های حقوقی کشورهای مختلف"، نشریه پژوهش‌های فقهی، ۴/۱۹ (۱۴۰۲ هـ.ش)، ۳۲۵.

جراحی‌های زیبایی را در زبان عربی عملية التجميل یعنی عمل زیباسازی گویند، که اصلاح و بهبود شکل ظاهری اعضای صورت یا بدن انسان را در بر می‌گیرد.^{۳۷}

جراحی زیبایی را می‌توان بر اساس هدف متقاضی به دو دسته اصلی تقسیم کرد.^{۳۸} اگر هدف از جراحی، صرفاً افزایش زیبایی و بهبود ظاهر بدون وجود نقص یا مشکل قابل توجه باشد، این نوع جراحی به عنوان «جراحی غیر درمانی» شناخته می‌شود. اما اگر جراحی با هدف اصلاح نواقص ظاهری و کاهش درد و رنج ناشی از آن انجام گیرد، در دسته «جراحی درمانی» قرار می‌گیرد. توضیح مختصر درباره این دو نوع جراحی، تفاوت‌های آن‌ها را به وضوح نشان می‌دهد.^{۳۹}

۱.۲. جراحی ترمیمی درمانی

بر اساس تعریف انجمن طب ایالات متحده آمریکا، تخصص جراحی پلاستیک شامل دو دسته اصلی از روش‌ها است. جراحی ترمیمی به نوعی از جراحی اطلاق می‌شود که برای اصلاح ویژگی‌های غیر طبیعی بدن انسان به کار می‌رود. این ویژگی‌های غیر طبیعی ممکن است ناشی از نقایص مادرزادی، ناهنجاری‌های تکاملی، عفونت‌ها، تومورها یا بیماری‌های مختلف باشند. هدف اصلی این نوع جراحی، بهبود عملکرد بخش‌های آسیب‌دیده یا غیر طبیعی بدن است. با این حال، جراحی ترمیمی اغلب در جهت ایجاد ظاهری طبیعی‌تر نیز استفاده می‌شود.^{۴۰}

این نوع از جراحی با هدف اصلاح عملکرد اعضای بدن انجام می‌شود. به عنوان مثال، جراحی بینی زمانی که با مشکلاتی نظیر اختلالات تنفسی همراه باشد، یا جراحی‌های بازسازی پس از سوختگی، تصادفات یا جراحات، در این دسته قرار می‌گیرد. این جراحی‌ها با توجه به نیاز فرد و تأثیر آن بر کیفیت زندگی از اهمیت بالایی برخوردارند. این نوع جراحی‌ها به منظور اصلاح عیوب یا بازگرداندن ظاهر و عملکرد طبیعی اعضای بدن که به دلیل بیماری یا شرایط پزشکی بد شکل شده‌اند، انجام می‌شود.^{۴۱}

۲.۲. جراحی ترمیمی غیر درمانی

^{۳۷} مؤسسه دایرةالمعارف فقه اسلامی، فرهنگ فقه فارسی، ج ۳، ص ۶۹.

^{۳۸} الفوزان، الجراحیة التجمیلیة عرض طبی و دراسة فقهیة مفصلة، ۱۵؛ مراد رایق رشید عودة، عملیات تجمیل الوجه التحسینیة (دراسة فقهیة) (جامعة الجوف: المملكة العربية السعودية، بی تا)، ۸.

^{۳۹} ایوب شکرمرجی - محمود عباسی، «جراحی زیبایی از منظر فقه و حقوق پزشکی»، فصلنامه حقوق پزشکی، ۶/۲ (پاییز ۱۳۸۷)، ۶۸.

^{۴۰} اولسن، مریل، جراحی زیبایی، مترجم: شهروز فرهنگ (تهران: کلید آموزش، ۱۳۸۸ ه.ش)، ۷.

^{۴۱} مریل، جراحی زیبایی، مترجم: شهروز فرهنگ، ۷.

این دسته از جراحی‌ها عمدتاً برای بهبود ظاهر و بدون الزام پزشکی انجام می‌شوند و معمولاً فاقد ضرورت حیاتی هستند. هدف اصلی در این نوع جراحی، اصلاح شکل غیر طبیعی اعضای بدن است که ممکن است به دلایلی هم‌چون ناهنجاری‌های مادرزادی، زخم‌ها یا آثار به‌جا مانده از سوختگی‌ها ایجاد شده باشند. جراحی‌های ترمیمی مرتبط با رفع نازیبایی‌های حاصل از این عوامل در این دسته جای می‌گیرند.^{۴۲} بناءً، نوع اخیر از جراحی‌ها به دلیل نداشتن ضرورت حیاتی، بیشتر جنبه انتخابی دارند و براساس خواست و نیاز فرد برای بهبود ظاهر یا ارتقای اعتماد به نفس صورت می‌گیرند.

تفاوت اصلی میان دو دسته جراحی‌های درمانی و غیر درمانی، در هدف و علت انجام آن‌ها نهفته است. در جراحی‌های درمانی، هدف اصلی بازگرداندن عملکرد طبیعی بدن یا رفع مشکلات جدی است که می‌تواند تأثیرات قابل توجهی بر سلامت فرد داشته باشد. این نوع جراحی‌ها معمولاً به منظور درمان آسیب‌ها، نقص‌های مادرزادی، ناهنجاری‌های فیزیکی، بیماری‌ها یا شرایطی که به عملکرد بدن آسیب رسانده‌اند، انجام می‌شوند. در این دسته، جراحی‌ها به‌طور عمده بر اصلاح یا بازسازی عملکرد عضو آسیب‌دیده یا اصلاح مشکلاتی متمرکز هستند که می‌تواند منجر به درد، محدودیت‌های حرکتی، اختلال در زندگی روزمره یا تهدید به سلامت فرد شود. به عبارت دیگر جراحی‌های درمانی، ضروری و حیاتی هستند و بدون آن‌ها فرد ممکن است با مشکلات جدی جسمی یا حتی تهدیدات جانی مواجه گردد.

در مقابل، جراحی‌های اختیاری عمدتاً به منظور بهبود ظاهر و افزایش کیفیت زندگی فرد انجام می‌شوند. این جراحی‌ها معمولاً جنبه زیبایی دارند و هدف اصلی آن‌ها اصلاح ویژگی‌های ظاهری بدن است که ممکن است به دلیل ناهنجاری‌ها، آسیب‌ها یا شرایطی مانند پیری و تغییرات طبیعی بدن به‌وجود آمده باشد. جراحی‌های اختیاری به‌طور عمده برای رفع مشکلات ظاهری و بهبود اعتماد به نفس افراد انجام می‌شود، بدون آن‌که به‌طور مستقیم تهدیدی برای سلامت فرد ایجاد کنند. این نوع جراحی‌ها به دلیل اینکه بر اساس خواسته و تصمیم فرد انجام می‌شوند و از نظر درمانی ضروری نیستند، اغلب به‌عنوان جراحی‌های زیبایی یا اصلاحی شناخته می‌شوند.

۳. تاریخچه جراحی زیبایی

تحقیقات انجام شده در این زمینه نشان می‌دهد که تلاش‌های دانشمندان مصر باستان در پیوند پوست، نقطه آغازین بحث درباره شکل‌گیری هنر جراحی زیبایی بوده است. هم‌چنان توجه ویژه‌ای هندی‌ها به فرآیند پیوند پوست یا انتقال بخش‌هایی از آن از یک قسمت بدن به قسمت دیگر را

^{۴۲} میثم کلهرنیا گلکار «و دیگران»، بررسی فقهی - حقوقی مبانی و محدوده تجویز جراحی‌های زیبایی و ترمیمی، فصلنامه حقوق پزشکی ۲۱/۶ (تابستان ۱۳۹۱ ه.ش)، ۸۳.

می‌توان به‌عنوان نقطهٔ برجسته و تاریخی در شکل‌گیری واقعی هنر جراحی زیبایی دانست. این رویکرد ریشه در سنت‌ها و باورهای اجتماعی آنان داشت، به‌گونه‌ای که در فرهنگ هندی، تغییر و تخریب چهره به‌عنوان نوعی مجازات برای افرادی مانند دزدان، زناکاران و کسانی که مورد غضب و خشم رهبران و سیاست‌مداران قرار می‌گرفتند، اعمال می‌شد. این مجازات نه‌تنها ابعاد جسمانی داشت، بلکه نشانه‌ای از تحقیر اجتماعی و از دست دادن اعتبار نیز به شمار می‌رفت. در چنین شرایطی، افراد مجازات شده برای زیبایی چهره خود و زدودن آثار این ننگ اجتماعی به جراحی‌های ترمیمی و زیبایی روی می‌آوردند. این اقدامات، که در ابتدا به‌عنوان تلاش‌هایی برای اصلاح آسیب‌ها شناخته می‌شد، رفته‌رفته به یکی از اولین گام‌ها در توسعهٔ جراحی زیبایی تبدیل شد و بدین ترتیب هند به‌عنوان یکی از پیشگامان این حوزه در تاریخ طبابت شناخته می‌شود.^{۴۳}

اعمال جراحی کشیدن و برداشتن پوست صورت به شکل محدود که فقط شامل پوست بوده از اوایل قرن بیستم به خصوص در کشورهای اروپایی انجام شده که توسط بیمار و داکتر به خاطر وضعیت اجتماعی همیشه پنهان نگه داشته شده بود. در حال حاضر از سال ۱۹۷۰ میلادی اعمال جراحی کشیدن پوست صورت در مردان و زنان متدوال گشته به ویژه هنرمندان سینما، خانمهای خانه‌دار، منشی‌ها و غیره، همه از این اعمال جراحی سود می‌برند.^{۴۴}

در منابع احادیث نقل شده است که عرفجة بن اسعد، یکی از صحابه پیامبر اکرم صلی الله علیه و سلم، در سریه کلاب که یکی از نبردهای معروف آن زمان بود، بینی‌اش را از دست داد. پس از این حادثه، او برای جبران این نقص، بینی‌ای از جنس نقره ساخت و آن را به‌عنوان جایگزین قرار داد. با این حال، پس از مدتی، به دلیل شرایط بهداشتی و واکنش بدن، این بینی دچار عفونت و بوی نامطبوع شد که مشکلات بسیاری برای او ایجاد کرد. عرفجة برای حل این مشکل به پیامبر اکرم صلی الله علیه و سلم مراجعه کرد و از ایشان رهنمایی خواست. پیامبر اکرم صلی الله علیه و سلم با توجه به شرایط او و نیاز ضروری به اصلاح این نقص، به عرفجة اجازه دادند که به‌جای نقره، از طلائی که از نظر بهداشتی مناسب‌تر و کمتر مستعد عفونت بود، برای ساخت بینی جدید استفاده کند.^{۴۵}

این روایت به روشنی نشان می‌دهد که اعراب در آن زمان به این نوع جراحی‌ها که برای جایگزینی بینی آسیب‌دیده انجام می‌شد، آشنایی داشتند و این روش‌ها در میان آنان رواج داشت. هم‌چنین این روایت بیانگر آن است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و سلم از چنین روش‌های درمانی آگاه

^{۴۳} الفوزان، الجراحیة التجمیلیة عرض طبی و دراسة فقهیة مفصلة، ۵۱-۵۲.

^{۴۴} شکرمرجی - عباسی، جراحی زیبایی از منظر فقه و حقوق پزشکی، فصلنامه حقوق پزشکی، ۶۶-۶۷.

^{۴۵} ابو داود، "خاتم"، ۷ (۴۳۲)، ترمذی، "الباس"، ۳۱ (۱۷۷۰).

بودند و آن را تأیید می‌کردند. به همین دلیل، ایشان به عرفجه اجازه دادند که بینی آسیب‌دیده خود را با بینی‌ای از جنس طلا جایگزین کند تا مشکلش بر طرف شود.^{۴۶}

این روایت یکی از دلایل فقهی است که علمای اسلامی در بحث جواز جراحی‌های ترمیمی به آن استناد می‌کنند. این روایت نشان می‌دهد که در صورت وجود نیاز واقعی و ضرورت، استفاده از روش‌های درمانی یا جراحی برای اصلاح نقص‌های جسمانی و حفظ سلامتی فرد، نه تنها مجاز بلکه مورد تأیید شریعت است.

تاریخ پیوند اعضا به‌عنوان یکی از مهم‌ترین زمینه‌های پزشکی، تصویری از پیدایش جراحی زیبایی ارائه می‌دهد. در ابتدا، جراحی زیبایی به‌عنوان بخشی از جراحی عمومی و برای اصلاح آسیب‌ها یا نقص‌های جسمی ناشی از بیماری‌ها یا حوادث بکار می‌رفت. این نوع جراحی در دوران‌های گذشته بیشتر بر روی ترمیم آسیب‌های فزیکه؛ مانند: سوختگی‌ها، بریدگی‌ها یا نقص‌های مادرزادی تمرکز داشت.

با پیشرفت‌های علم طبابت، جراحی زیبایی به‌عنوان یک تخصص مستقل در اوایل قرن بیستم شکل گرفت. در این دوره، جراحی‌ها به‌ویژه در زمینه‌های ترمیمی و زیبایی به‌طور چشمگیری پیچیده‌تر شدند. از جمله عواملی که به این پیچیدگی افزوده شد، پیشرفت‌های تکنالوژیکی در زمینه ابزار و تکنیک‌های جراحی و نیز بهبود دانش پزشکی در زمینه آناتومی و بی‌هوشی بود. با آغاز جنگ جهانی اول، جراحان با چالش‌های جدیدی روبه‌رو شدند، چراکه تعداد زیادی از سربازان دچار آسیب‌های شدید صورت و بدن شده بودند. این دوران به‌طور خاص بر پیشرفت جراحی‌های ترمیمی تأثیر گذاشت، زیرا جراحان مجبور به ترمیم آسیب‌های جدی صورت و اعضای بدن شدند. این تجربه‌ها و دستاوردها در نهایت باعث شکل‌گیری تخصصی به‌نام جراحی ترمیمی شد که بعداً به جراحی زیبایی تبدیل گشت.

از اواسط دهه ۱۹۶۰ م، این تخصص به‌طور جدی توسعه یافت و جراحان زیبایی با استفاده از تکنیک‌های نوین توانستند نه تنها به ترمیم آسیب‌ها بپردازند؛ بلکه به افراد کمک کنند تا ظاهر خود را به‌طور کامل تغییر دهند و به استانداردهای زیبایی مورد نظر خود برسند. در این دوره، جراحی زیبایی به یک علم مستقل تبدیل شد که نه تنها در زمینه ترمیمی بلکه در زمینه‌های زیبایی‌شناسی نیز به‌طور گسترده‌ای استفاده می‌شد. در نهایت، جراحی زیبایی به‌عنوان یک تخصص پزشکی مستقل شناخته شد که دارای اصول، قواعد و تکنیک‌های خاص خود است. این تخصص شامل

^{۴۶} محمد مختار السلامی، *الجراحة التجميلية و احکامها*، ۳ (پژوهش مقدماتی برای مجمع فقه اسلامی وابسته به سازمان کنفرانس اسلامی در هشتمین نشست آن).

جراحی‌هایی برای بهبود ظاهر افراد، اصلاح نواقص جسمی یا تقویت ویژگی‌های زیبایی صورت و بدن است و امروزه به یکی از شاخه‌های مهم جراحی در دنیای پزشکی تبدیل شده است.^{۴۷}

۴. انواع روش‌های زیبایی صورت

روش‌های زیبایی صورت را می‌توان به سه بخش عمده تقسیم کرد که هر کدام شامل تکنیک‌ها و اهداف مختلفی است.

۴.۱. روش‌های جراحی

این دسته شامل اقداماتی است که با استفاده از جراحی انجام می‌شوند. هدف از این روش‌ها می‌تواند بهبود ساختارهای استخوانی صورت، تغییر در فرم بینی، لیفت صورت، اصلاح پلک‌ها یا بازسازی نواحی آسیب‌دیده باشد. این روش‌ها معمولاً نیازمند بیهوشی عمومی یا موضعی بوده و دوره‌ بهبودی آن نیز طولانی‌تر است.^{۴۸} از انواع جراحی‌های صورت می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: لیفت صورت با جراحی، لیفت صورت با نخ، جراحی لیفت پلک‌ها، کاشت چانه، کوچک کردن بینی یا تغییر شکل آن و جراحی شکاف لب (لب شکری).

۴.۲. روش‌های جراحی لیزری

جراحی یا مداخلات لایزر در دهه ۱۹۸۰ میلادی مشهور شد و در سال‌های بعدی پیشرفت‌های زیادی داشته و استفاده از آن به طور قابل توجهی افزایش یافته است. زمانی که اولین عمل‌های زیبایی با لایزر انجام شد، تنها به بهبود وضعیت پوست محدود بود؛ اما امروزه این روش‌ها به بسیاری از عمل‌های زیبایی دیگر گسترش یافته‌اند که هر کدام با هم تفاوت‌های زیادی دارند، چه از نظر دستگاه‌های استفاده شده و چه از نظر تخصص پزشکی مورد نیاز.^{۴۹} مهم‌ترین کاربردهای لیزر در عمل‌های زیبایی عبارت است از: حذف موهای زائد با لایزر، زیباسازی بینی با لایزر، حذف جای زخم‌ها، جوش‌ها و آثار جراحات‌های قدیمی از صورت، لیفت چین و چروک‌های صورت با لایزر و لایزر برای ساکشن چربی‌های صورت.

۴.۳. روش‌های تزریقی

^{۴۷} محمد بن عبدالجواد حجازی التتشة، المسائل الطبية المستجدة (لیدز - بریطانیا: مجلة الحكمة، الطبعة الأولى، ۱۴۲۲ هـ.ق - ۲۰۰۱ م)، ۲۳۷-۲۳۸.

^{۴۸} أسامة صباغ، العمليات التجميلية وحكمها في الشريعة الإسلامية (بیروت: دار ابن حزم، ۱۴۲۰ هـ.ق)، ۴۴؛ ابن حمید، نوازل فی عملیات تجمیل الوجه، ۱۰۹۷.

^{۴۹} ابن حمید، نوازل فی عملیات تجمیل الوجه، ۱۰۹۷-۱۰۹۸.

انواع مختلفی از عمل‌های زیبایی با تزریق وجود دارد، از جمله تزریق پلاسمای غنی از پلاکت (PRP Platelet-Rich Plasma)، تزریق فیلر، تزریق بوتاکس و دیگر روش‌ها. بناءً هر یک از این انواع عملکرد متفاوتی نسبت به دیگری دارند.

تزریق پلاسمای غنی از پلاکت (PRP) یک روش درمانی است که در آن پلاکت‌های خون از بدن خود فرد گرفته شده و پس از فرآیند خاصی به صورت تزریق می‌شود. این روش به تحریک بافت‌های آسیب‌دیده و تسریع فرآیند ترمیم کمک کرده و باعث تولید سلول‌های جدید و کلاژن (Collagen) می‌شود.^{۵۰}

در مقابل، تزریق فیلرها بیشتر برای پر کردن صورت و رفع نقص‌های ظاهری مانند خطوط ریز، چین و چروک‌ها یا حجم از دست رفته استفاده می‌شود. فیلرها معمولاً شامل مواد هیالورونیک اسید یا دیگر ترکیبات اند که به حجم‌دهی به صورت و بازسازی شکل طبیعی آن کمک می‌کنند. دو نوع اصلی از فیلرها وجود دارند: فیلرهای موقتی که به تدریج جذب می‌شوند و فیلرهای دائمی که نتایج طولانی‌مدت‌تری دارند.

نوع اول تزریق موقتی که بین شش ماه تا دو سال دوام دارد. این نوع تزریق شامل انواع و مواد مختلفی است، از جمله مهم‌ترین آن‌ها ماده "هیالورونیک اسید".

نوع دوم تزریق دائمی، که در آن عمدتاً از «چربی بدن خود فرد» بهره‌برداری می‌شود. این تکنیک شامل برداشتن مقادیر کمی از چربی از یک ناحیه خاص بدن با استفاده از سوزن‌های نازک و ظریف، سپس تصفیه و آماده‌سازی آن به‌طور دقیق و کامل، و در نهایت تزریق این چربی به ناحیه مورد نظر است. اما تزریق «بوتاکس»، که به‌طور معمول برای شل کردن موقت عضلات صورت به کار می‌رود، با هدف کاهش چین و چروک‌های ایجاد شده در ناحیه پیشانی و اطراف چشم‌ها انجام می‌شود.^{۵۱}

^{۵۰} ابن حمید، نوازل فی عملیات تجمیل الوجه، ۱۰۹۹.

^{۵۱} ابن حمید، نوازل فی عملیات تجمیل الوجه، ۱۰۹۹-۱۱۰۰.

۵. حکم شرعی جراحی‌های زیبایی و ترمیمی صورت

در قرآن کریم، مفاهیمی مانند زینت، زیبایی و آراستگی مرتبط با زیبایی دیده می‌شود. در این رابطه، اصطلاحات جمال و جمیل،^{۵۲} لطیف،^{۵۳} زینت،^{۵۴} حُسن،^{۵۵} مُصَوِّر،^{۵۶} صِبْغَةَ الله،^{۵۷} بدیع^{۵۸} و دود^{۵۹} به عنوان صفات الله متعال و ویژگی‌های آفرینش الهی بوده، این آیات نشان‌دهنده توجه عمیق قرآن کریم به مفاهیم زیبایی، زینت و آراستگی در آفرینش و ارتباط آن‌ها با ذات الهی است.

بناءً اسلام زینت و آراستگی را که نوعی زیباسازی بدن یا پوشاک محسوب می‌شود، ممنوع نکرده است. بلکه برخی از انواع آنرا به عنوان ویژگی‌های فطری انسان مورد تشویق قرار داده است. به عنوان نمونه، استفاده از موادی مانند حنا و سرمه به صراحت مجاز دانسته شده و مورد تأیید قرار گرفته است. چنانچه الله متعال در این مورد می‌فرماید: ﴿قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴾.^{۶۰} "بگو: چه کسی زینت الله را که برای بندگانش بیرون آورده، و چیزهای پاک را حرام کرده است؟ بگو: آن (وسایل زینت و چیزهای پاک) در زندگانی دنیا برای مؤمنان است. و روز قیامت هم خالص از مؤمنان است. اینچنین آیات را برای قومی که می‌دانند. بیان می‌کنیم".

اما اسلام برای زینت و پوشش انسان، قواعد و چارچوب‌های مشخصی وضع کرده است تا آنچه که در این زمینه انجام می‌شود، مطابق با اصول اخلاقی و دینی باشد. اسلام هرگونه تغییر در خلقت طبیعی انسان از طریق زینت را حرام کرده است، زیرا چنین تغییراتی به عنوان تحریف در ویژگی‌های آفرینش خداوند تلقی می‌شود. طبق آموزه‌های اسلامی، خداوند انسان را به بهترین شکل و با ویژگی‌های خاص خود آفریده و هرگونه دستکاری در این خلقت طبیعی نه تنها به معنای تغییر در ظاهر انسان است، بلکه ممکن است موجب از بین رفتن زیبایی‌های طبیعی و منحصر به فردی شود که خداوند در هر فرد قرار داده است. بنابراین، چنین تغییراتی که منجر به

^{۵۲} النحل ۶/۱۶.

^{۵۳} الشوری ۱۹/۴۲.

^{۵۴} الاعراف ۳۲/۷.

^{۵۵} السجده ۷/۳۲.

^{۵۶} الحشر ۲۴/۲۹.

^{۵۷} البقره ۱۳۸/۲.

^{۵۸} البقره ۱۱۷/۲.

^{۵۹} البروج ۱۴/۸۵.

^{۶۰} الاعراف ۳۲/۷.

دگرگونی و آسیب به ویژگی‌های زیبایی فرد می‌شود، دیگر به عنوان زینت طبیعی محسوب نمی‌شود و بر خلاف اصول اسلامی است. به همین دلیل، انجام اقداماتی که باعث تغییر اساسی در ظاهر و خلقت فرد می‌شود، مانند خال‌کوبی یا تغییرات عمده در شکل بدن، در اسلام نهی شده است.^{۶۱}

با پیشرفت علم و تکنالوژی و هم‌گام با دیگر عرصه‌های زندگی، روش‌های زیباسازی و آراستگی نیز پیشرفت‌های قابل ملاحظه‌ای داشته است. اعمالی که بشر در گذشته برای زینت بخشیدن به ظاهر خود انجام می‌داده موقت و زوال‌پذیر بوده است و تغییر دائمی در اعضای بدن ایجاد نمی‌کرده است. امروزه، علاوه بر ابزارهای آرایش موقت، عمل‌ها و جراحی‌هایی در جهت زیباسازی اندام‌های بدن صورت می‌گیرد که اثر آن سالها و در برخی موارد تا پایان عمر در اعضای بدن انسان پایدار خواهد ماند.^{۶۲}

این‌که عمل جراحی از نظر طب ضروری یا غیر ضروری است، با توجه به تخصص و تحصیلات طبیب و عرف طبابت تشخیص آن مشکل نیست؛^{۶۳} ولی تشخیص مشروعیت، با توجه به گستردگی و جدید بودن موضوع مشکل است.

طبیعی است که در آثار فقهای قدیم، حکم خاصی در مورد مداخلات زیبایی که به واسطه پیشرفت تکنالوژی و جراحی‌های طبی توسعه یافته و رایج شده اند؛ وجود ندارد. این موضوع به دلیل عدم وجود چنین تکنیک‌هایی در زمان‌های گذشته و هم‌چنین تغییرات اجتماعی و فرهنگی در جوامع مختلف است. به همین دلیل، فقهاء و علمای دین اسلام در آثار خود به طور مستقیم به این نوع مداخلات اشاره نکرده‌اند و نظریات آن‌ها بیشتر بر اساس اصول کلی فقهی و اخلاقی استوار است. با این حال، در عصر صحابه و دوره شکل‌گیری فقه اسلامی، احادیثی در رابطه با آرایش و زینت به‌ویژه در مواردی هم‌چون استفاده از موی مصنوعی (وصل مو)،^{۶۴} خال‌کوبی،^{۶۵} کندن مو،^{۶۶} سوراخ کردن دندان‌ها^{۶۷} برای افزایش جذابیت و سایر موارد مشابه وجود دارد. هم‌چنین،

^{۶۱} صباغ، *العمليات التجميلية وحكمها في الشريعة الإسلامية*، ۱۵-۲۱.

^{۶۲} نوری - جهرمی، "واکاوی فقهی حکم اولی و ثانوی انواع عمل‌های جراحی زیبایی از دیدگاه مذاهب اسلامی و بررسی آن در نظام‌های حقوقی کشورهای مختلف"، ۳۲۵.

^{۶۳} محمود علی السرتاوی، *قضايا طبية معاصرة في ميزان الشريعة* (عمان: دارالفکر، ۱۴۲۸ ه.ق.)، ۵۵-۶۸.

^{۶۴} بخاری، "اللباس"، ۸۳ (۵۹۳۱)؛ مسلم، "اللباس والزينة"، ۳۳، ۱۲۰ (۲۱۲۵).

^{۶۵} بخاری، "اللباس"، ۸۶ (۵۹۴۴).

^{۶۶} بخاری، "اللباس"، ۸۴ (۵۹۳۹).

^{۶۷} بخاری، "اللباس"، ۸۲ (۵۹۳۱).

نظریات فقهاء در این زمینه می‌تواند رهنمایی ارزشمند برای بررسی مسائل مربوط به مداخلات زیبایی در دوران معاصر باشد.^{۶۸}

در دین اسلام، جراحی زیبایی به طور کلی بر اساس وجود نیاز یا ضرورت و عدم تغییر در آفرینش انسان مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. به این معنا که چنین مداخلاتی تنها در صورتی مجاز است که احتمال رفع آسیب یا زیان ناشی از خودداری از انجام آن قوی باشد. علاوه بر این، باید اطمینان حاصل شود که روش جایگزین دیگری برای درمان یا بهبود مشکل وجود ندارد و انجام جراحی به طور خاص به منفعت فردی یا رفع ضرر منجر می‌شود. بنابراین، اگر جراحی‌های زیبایی به منظور بهبود کیفیت زندگی، رفع ضرر یا بازگرداندن عملکرد طبیعی بدن انجام شود و هیچ‌گونه قصدی برای تغییر خلقت الهی یا پیروی از مدهای بی‌مورد در آن وجود نداشته باشد، از نظر شرعی مجاز است. این حکم بر اساس اصول فقهی مرتبط با دفع ضرر و جلب منفعت و هم‌چنین رعایت مصالح فرد صادر شده است. به عقیده اکثر علمای اسلام، انجام چنین جراحی‌هایی که هدف آن حفظ سلامت و بهبود کیفیت زندگی باشد، جایز و معتبر است.^{۶۹}

انسان در حالت زندگی و مرگ محترم است؛^{۷۰} به همین دلیل اسلام به انسان جایگاه ویژه‌ای داده و به طور خاص بر حفظ جان انسان تأکید دارد. بنابراین، قتل و هرگونه تعرض به جسم و روح انسان و آسیب رساندن به او یا از بین بردن اعضای بدنش را حرام شمرده است. در نتیجه، یکی از اصول اساسی که شریعت اسلام به آن توجه ویژه دارد، حفاظت از نفس انسانی است.^{۷۱} با وجود اینکه اصل حرمت جسم انسان اقتضا می‌کند که به آن آسیبی وارد نشود، اما ضرورت درمان یا نیاز به آن موجب می‌شود که آنچه در اصل ممنوع است، جایز گردد. حتی اگر درمان به عنوان ضرورت در نظر گرفته نشود، نیاز به حفظ حیات انسان به اندازه ضرورت در نظر گرفته می‌شود و در چنین شرایطی، آنچه که معمولاً ممنوع است، به منظور حفظ زندگی مجاز خواهد بود.^{۷۲}

اگر عمل زیبایی از نوع درمانی و برای رفع عیب باشد اختلافی در جواز آن وجود ندارد. اما اگر این عمل صرفاً برای زیبایی باشد اکثر فقهای اهل سنت آن را حرام می‌دانند. مطابق این نظریه، اما جراحی‌های تغییر محسوس و اساسی در چهره که دارای هدف تشبه به جنس مخالف باشند، مانند تغییر جنسیت، جراحی‌هایی که موجب تغییر آفرینش الهی شوند، مانند برداشتن ابروان و کاشتن دوباره آن‌ها، کوچک کردن بیش از حد سینه و پستان، کوچک کردن لب‌ها که هدف از

^{۶۸} محمد عثمان شبیر، *أحكام جراحة التجميل* (کویت: بی‌نا، بی‌تا)، ۱۶۳-۱۸۶.

^{۶۹} خالد سیف رحمانی، مترجم: غلام محمد یحیی حلیم *مسائل فقهی معاصر* (پشاور: مکتبه فاروقیه، بی‌تا)، ۱۷۰.

^{۷۰} محمد بن أحمد بن أبي سهل شمس الأئمة السرخسي، *المبسوط* (بیروت: دار المعرفة، ۱۴۱۴ ه.ق.)، ۵۹/۲.

^{۷۱} صباغ، *العمليات التجميلية وحكمها في الشريعة الإسلامية*، ۲۲.

^{۷۲} عبد الرحمن بن أبي بكر، جلال الدین السیوطی، *الأشباه والنظائر* (بی‌جا: دار الکتب العلمیة، ۱۴۱۱ ه.ق.)، ۸۸-۸۹.

این اعمال جراحی فقط خودنمایی و زیباسازی بیشتر است و ضرورتی در آن دیده نمی‌شود، علمای اسلام این موارد را به‌عنوان تغییر خلقت الهی و تشبه به جنس مخالف، ممنوع دانسته‌اند.^{۷۳} مهمترین دلیل قائلین به حرمت عمل جراحی زیبایی، حرمت تغییر در آفرینش الهی است. در کتب احادیث چنین استنباط شده که عمل زیباسازی ممنوع است. چنان‌چه از آن حضرت صلی‌الله‌علیه‌وسلم نقل شده است که ایشان چهار دسته از زنان را لعن کردند. اول، زنانی که خال‌کوبی می‌کنند. دوم، زنانی که در خواست خال‌کوبی دارند و بر بدن آن‌ها خال‌کوبی انجام می‌شود. سوم، زنانی که موی صورت‌های خود را می‌زدایند. چهارم، زنانی که برای زیبایی، بین دندان‌های خود فاصله می‌اندازند. براساس این حدیث این زنان کسانی هستند که خلقت خداوند را تغییر می‌دهند.^{۷۴} با توجه به اینکه عمل جراحی زیبایی نیز یکی از مصادیق تغییر در خلقت الهی است، مشمول حکم این روایت می‌شود. در نتیجه فاعل آن ملعون خواهد بود. حضرت عایشه از رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وسلم نقل می‌کند زنانی که موهای زنان دیگر را به یکدیگر پیوند می‌زنند مورد لعنت الهی قرار می‌گیرند.^{۷۵} براساس این حدیث زنانی که موهای زنان را به یکدیگر پیوند می‌زنند مورد لعنت قرار می‌گیرند. جراحی زیبایی نیز یکی از مصادیق زیباسازی است و لعنت در این حدیث شامل چنین اعمالی نیز می‌شود.

در کل فقهای اسلام بر این باورند که اسلام، به‌عنوان دینی که به کرامت انسانی بشر^{۷۶} و تسهیل زندگی مؤمنان تأکید دارد و با استناد به نصوص وارده و اصول فقهی و ادله شرعی، جراحی‌های ترمیمی را تحت شرایط خاص به‌عنوان امری جایز می‌داند. به‌ویژه هنگامی که این اعمال با هدف رفع نقص‌های مادرزادی، اصلاح آسیب‌های ناشی از حوادث یا بیماری‌ها و یا کاهش آلام روحی و روانی فرد انجام شود. این نگاه بر مبنای قواعدی هم‌چون "دَرءُ الْمَفَاسِدِ أَوْلَىٰ مِنْ جَلْبِ الْمَصَالِحِ"، دفع مفسد بر جلب مصالح اولویت دارد؛^{۷۷} "الضَّرُّورَاتُ تُبِيحُ الْمَحْظُورَاتِ". ضرورت‌ها محرّمات را مباح می‌سازند؛^{۷۸} "لاضرر و لا ضرر"،^{۷۹} "الحاجة تُنزِلُ منزلة الضرورة، عامة كانت أو

^{۷۳} شبیر، الأحكام الفقهية المتعلقة بالجراحة الطبية، ۱۱۶.

^{۷۴} بخاری، "لباس"، ۸۳-۸۷ (۵۹۳۲-۵۹۴۶)؛ مسلم، "لباس"، ۱۱۹-۱۲۰ (۲۱۲۴-۲۱۲۵).

^{۷۵} بخاری، "لباس"، ۸۳-۸۷ (۵۹۳۲-۵۹۴۶)؛ مسلم، "لباس"، ۱۱۹-۱۲۰ (۲۱۲۴-۲۱۲۵).

^{۷۶} الاسراء ۱۷/۷۰.

^{۷۷} السيوطي، الأشباه والنظائر، ۸۷.

^{۷۸} لجنة مكونة من عدة علماء وفقهاء في الخلافة العثمانية، مجلة الأحكام العدلية، المحقق: نجيب هوایینی - نور محمد (کراتشي): کارخانه تجارت کتب - آرام باغ، بی‌تا، ماده ۲۱.

^{۷۹} عیاض بن نامی السلمی، اثر القواعد الفقهية فی بیان أحكام الجراحات التجميلية (بی‌جا: بی‌نا، ۱۴۲۸ هـ.ق.)، ۴۹-۵۰؛ حیدر فاتح مهدی عوز، حکم العمليات التجميلية فی الفقه الإسلامي (عراق: دراسات اسلامية معاصرة، ۲۰۲۲ م).

۲۰-۲۱/۳۳

خاصة^{۸۰} نیاز (حاجت) در حکم ضرورت قرار می‌گیرد، خواه عام باشد یا خاص، در جواز آنچه که ممنوع استوار است و تأکید دارد که چنین جراحی‌ها در راستای بهبود کیفیت زندگی و بازگرداندن تعادل جسمی و روحی فرد صورت گیرد.

ضرورت به حالتی گفته می‌شود که انسان را به چیزی که ناگزیر به آن است مجبور می‌سازد. ضرورت شدیدترین درجه نیاز انسان است و سرپیچی از آن خطراتی به همراه دارد، مانند ترس از هلاک شدن بر اثر گرسنگی یا اجبار شدید. اما نیازمند (محتاج) اگر به نیاز خود دست نیابد، نه هلاک می‌شود و نه عضوی از اعضای بدن خود را از دست می‌دهد، اما به دلیل عدم تأمین نیاز خود در سختی و مشقت شدیدی قرار می‌گیرد.

نیاز (حاجت) حالتی است که به تسهیل یا آسان‌سازی برای دستیابی به مقصود نیاز دارد. بنابراین، نیاز از ضرورت کمتر است، اما حکمی که به دلیل نیاز ثابت می‌شود، مداوم است، در حالی که حکم ضرورت موقتی است.

عدم پاسخ به نیاز منجر به سختی و دشواری می‌شود. در مواردی که ظاهر شرع چیزی را ممنوع کرده است، نیاز در حکم ضرورت قرار می‌گیرد، چه عام باشد و چه خاص. با این حال، تفاوت بین نیاز و ضرورت در این است که حکم ناشی از ضرورت موقتی است، در حالی که حکم ناشی از نیاز می‌تواند دائمی باشد.^{۸۱}

در اخیر می‌توان گفت که جراحی برای درمان بیماری یا معلولیت که موجب زیبایی فرد می‌شود، مانند ترمیم لب شکری یا اصلاح ناهنجاری‌های فیزیکی را مباح و حتی گاهی واجب دانسته‌اند. اما جراحی‌های تغییر محسوس و اساسی در چهره که دارای هدف تشبه به جنس مخالف باشند، مانند تغییر جنسیت. جراحی‌هایی که موجب تغییر آفرینش الهی شوند، مانند کشیدن ابروها، کوچک کردن بینی و غیره. علمای اسلام این موارد را به‌عنوان تغییر خلقت الهی و تشبه به جنس مخالف، ممنوع دانسته‌اند.^{۸۲}

^{۸۰} محمد مصطفی الزحیلی، القواعد الفقهية وتطبيقاتها في المذاهب الأربعة (دمشق: دار الفكر، ۱۴۲۷ هـ.ق)، ۲۸۸/۱.

قاعدة: ۳۶.

^{۸۱} الزحیلی، القواعد الفقهية وتطبيقاتها في المذاهب، ۲۸۸/۱، قاعدة: ۳۶.

^{۸۲} شبیر، الأحكام الفقهية المتعلقة بالجراحة، ۱۱۶.

در کل علمای مذاهب اربعه جراحی زیبایی غیر درمانی تزئینی را حرام دانسته و در صورت ضرورت به جراحی ترمیمی (درمانی) جواز داده است.^{۸۳} اما از نظر مشهور علمای امامیه عمل تمامی جراحی زیبایی مشروع بوده است.^{۸۴}

نتیجه‌گیری

در طول تاریخ، انسان همواره به دنبال زیبایی و آراستگی بوده است. اگرچه روش‌ها و ابزارهای زینت در گذشته ساده‌تر بوده، اما نیاز به زیبایی هیچ‌گاه از زندگی انسان حذف نشده است. با گذشت زمان، این میل طبیعی تقویت یافته و به یکی از ویژگی‌های برجسته مسلمانان تبدیل گشته است. با پیشرفت علم و تکنولوژی، علم طب و جراحی‌های زیبایی نیز تحولات چشمگیری داشته، در حالی که اقدامات زیبایی در گذشته موقتی و سطحی بود، امروزه جراحی‌های پیشرفته با اثرات بلندمدت و گاه دائمی برای بهبود ظاهر انجام می‌شوند.

جراحی‌های زیبایی و ترمیمی صورت از منظر اسلام، بر اساس نیت و شرایط افراد احکام متفاوتی دارد. به طور کلی، اسلام بر این تاکید دارد که این جراحی‌ها باید با هدف رفع نیاز واقعی، حفظ اعتدال و عدم تغییر خلقت الهی انجام شوند. در اینجا نیت فرد بسیار مهم است و اگر انگیزه این جراحی‌ها، تغییر در خلقت الهی، غرور، تقلید از فرهنگ‌های غیر اسلامی و یا افراط باشد، این عمل ناپسند و حرام است.

بناءً اسلام، به عنوان دینی مبتنی بر عدالت و احترام به کرامت انسانی، استفاده از جراحی‌های زیبایی و ترمیمی صورت را در مواردی که هدف آن بازگرداندن عملکرد طبیعی بدن یا رفع آسیب‌های جسمی باشد، مشروع می‌داند. اما جراحی‌های زیبایی تزئینی (غیر درمانی) که صرفاً برای تغییر ظاهر در خلقت الهی و بدون ضرورت انجام می‌شوند، با استناد به آیات و احادیث نبوی حرام است.

با توجه به اصول اسلامی، نیت فرد، تأثیرات روانی و اجتماعی و رعایت احکام فقهی، از جمله ملاحظات مهم در انجام چنین عمل‌ها است. در کل، تصمیم‌گیری درباره جراحی‌های زیبایی و ترمیمی نیازمند مشورت با متخصصان طبی و علمای اسلامی است تا هم نیازهای جسمی و روانی فرد رفع شود و هم احکام شرعی به بهترین شکل رعایت شود.

^{۸۳} رحمانی، مترجم. غلام محمد یحیی حلیم، مسائل فقهی معاصر، ۱۷۰.

^{۸۴} نوری - جهرمی، "واکاوی فقهی حکم اولی و ثانوی انواع عمل‌های جراحی زیبایی از دیدگاه مذاهب اسلامی و بررسی آن در نظام‌های حقوقی کشورهای مختلف، ۳۲۹.

فهرست منابع

قرآن کریم

۱. بخاری، ابو عبدالله بن اسماعیل. صحیح البخاری. بی‌جا: دارطوق النجاه، ۱۴۲۲ هـ.ش.
۲. حسینی، محمد. عملیات التجميل الجراحیه و مشروعيتها جزائیه بین الشریعه و القانون، بی‌جا: مرکز ادريس حلی للدراسه الفقیهه، چاپ ۱، ۲۰۰۸ م.
۳. خلاف، عبدالوهاب. علم اصول الفقه. کویت: دارالقلم، ۱۳۹۸ هـ.ش.
۴. شقیطی، محمد بن محمد المختار. عملیات التجميل الجراحیه و مشروعيتها الجزائیه بین الشریعه و القانون. جدّه: مکتبه الصحابه، ۱۹۹۴ م.
۵. صابونی، محمد علی. صفوه التفاسیر. جلد ۱، لبنان- بیروت: دارالفکر، ۱۴۲۱ هـ.ق.
۶. محامی، حسام الدین الاحمد. المسئولیت الطبیبه فی الجراحیه التجمیلیه. بیروت: منشورات الحلبي الحقوقیه، چاپ ۱، ۲۰۱۱ م.
۷. نووی، یحیی بن شرف. المجموع شرح المهدب. بیروت: دارالفکر، ۱۴۳۲ هـ.ق.
۸. اخوت، محمد علی. تفصیل مسائل حقوق جزای عمومی. تهران: انتشارات علوم اسلامی رضوی، ۱۳۸۵ هـ.ش.
۹. اردبیلی، محمد علی. حقوق جزای عمومی. تهران: انتشارات میزان، ۱۳۸۶ هـ.ش.
۱۰. رحمانی، خالد سیف. مترجم. غلام محمد یحیی حلیم. مسائل فقهی معاصر. پشاور: مکتبه فاروقیه، بی‌تا.
۱۱. روحانی، کمال. احکام و فتاوی پزشکی معاصر. چاپ ۱. بی‌جا: نشریه آراس، ۱۳۹۵ هـ.ش.
۱۲. عباسی، محمود. "ابراء طیب در اعمال پزشکی". فصلنامه حقوق پزشکی تهران ۱ (۱۳۸۶ هـ.ش)، ۶۶-۶۰.
۱۳. لنگرودی، محمد جعفر. ترمینولوژی حقوق. تهران: انتشارات گنج دانش، ۱۳۶۸ هـ.ش.
۱۴. مکارم شیرازی، ناصر. تفسیر نمونه. جلد ۱. تهران: دارالکتب اسلامی، چاپ ۱۰، ۱۳۷۱ هـ.ش.
۱۵. نوربها، رضا. زمینه حقوق جزای عمومی. تهران: انتشارات گنج دانش، ۱۳۸۵ هـ.ش.
۱۶. نیسابوری، مسلم بن الحجاج ابوالحسن القشیری. صحیح مسلم. بیروت: دار إحياء التراث العربی، بی‌تا.
۱۷. زرگری، محمد. جراحی پلاستیک و زیبایی، تهران: انتشارات اندیشه رفیع، ۱۳۹۰ هـ.ش.
۱۸. نوروزی، ایرج. جراحی پلاستیک و زیبایی (اصول و روش‌ها). تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۹۷ هـ.ش.

۱۹. شبیر، محمد عثمان. *الأحكام الفقهية المتعلقة بالجراحة الطبية*. عمان-اردن: دارالنفائس، ۱۹۹۴ م.
۲۰. حکیم، محمد اکرم. "تجسس و احکام آن از دیدگاه فقه و قانون". *مجله علمی - تحقیقی پوهنتون جوزجان (جوزجانان)* شماره ۲۹ (۱۳۹۸ ه.ش). ۶۲.
۲۱. سجستانی، ابوداود سلیمان بن الأشعث. *سنن ابی داود*. بیروت: دارالکتاب العربی، بی تا.
۲۲. العسقلانی، أبو الفضل شهاب الدین أحمد بن علی بن محمد ابن حجر. *هدی الساری مقدمة فتح الباری*. جلد ۱۲. التحقیق. محب الدین الخطیب. مصر: دار الریان للتراث، ۱۹۸۶ م.
۲۳. الشوکانی، أبو عبد الله محمد بن علی بن محمد الحولانی. *نبیل الأوطار، نبیل الأوطار شرح منتقى الأخبار*. جلد ۵-۶. التحقیق. مصطفى البابی الحلبي. مصر: إدارة الطباعة المنيرية، ۱۹۷۱ م.
۲۴. الشربینی، الخطیب. *دلالتہ الكبرى في الفقه الشافعي "معنی المحتاج"*. جلد ۱. مترجم. سونر دومان. طرابلس - ليبيا: دار معراج للنشر، ۲۰۰۹ م.
۲۵. فتاوی شوری عالی سازمان امور دینی. (۲۰۱۹). *سازمان امور دینی*.
۲۶. ابن عابدین، محمد امین بن عمر بن عبد العزیز دمشقی. *حاشیة رد المحتار علی التَّوَّارِ الْمُخْتَار*. جلد ۱. استانبول: دار نشر کهرمان، ۱۹۸۴ م.
۲۷. النووی، ابو زکریا یحیی بن شرف بن مری. *المنهاج في شرح صحيح مسلم بن الحجاج*. جلد ۱-۱۴. مصر: المطبعة المصرية، ۱۳۴۹ ه.ق).
۲۸. الترمذی، ابو عیسی محمد بن عیسی بن سورة السلمی. *سنن الترمذی*. تحقیق. بشار عوض معروف. بی جا: دار الغرب الإسلامي، ۱۹۹۸ م.
۲۹. الفوزان، صالح بن محمد. *الجراحیة التجمیلیة عرض طبی و دراسة فقهیة مفصلة*. جلد ۱. الرياض: دارالتدمرية، ۱۴۲۹ ه.ق).
۳۰. ابن قدامة، ابو محمد موفق الدین عبد الله بن أحمد بن محمد بن قدامة الجماعیلی المقدسی. جلد ۱. *المعنی*. قاهره: دار الكتاب العربی، ۱۹۷۲ م.
۳۱. کاسانی، ابو بکر علاء الدین أبو بکر بن مسعود بن أحمد الحنفی. *بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع*. جلد ۵. التحقیق: علي محمد معوض - عادل أحمد عبد الموجود. بیروت: دار الکتب العلمیة، ۱۹۹۷ م.
۳۲. حمید، نجلاء بنت صالح بن. "نوازل فی عملیات تجمیل الوجه". *مجلة علوم الشرعية و الدراسات الإسلامية* ۲/۸۷ (۲۱/۹ ه.ش). ۱۱۰۰-۱۰۹۷.
۳۳. نوری، سید حسین - جهرمی، سعید سبوی. "واکاوی فقهی حکم اولی و ثانوی انواع عمل های جراحی زیبایی از دیدگاه مذاهب اسلامی و بررسی آن در نظام های حقوقی کشورهای مختلف". *نشریه پژوهش های فقهی*. ۴/۱۹ (۱۴۰۲ ه.ش). ۳۲۵.
۳۴. مؤسسه دایرةالمعارف فقه اسلامی. *فرهنگ فقه فارسی*. جلد ۳.
۳۵. رشید عوده، مراد رایت. *عملیات تجمیل الوجه التحسینیة (دراسة فقهیة)*. جامعة الجوف: المملكة العربية السعودية، بی تا.
۳۶. شکرمرجی - عباسی. "جراحی زیبایی از منظر فقه و حقوق پزشکی". *فصلنامه حقوق پزشکی*. ۶/۲ (پاییز ۱۳۸۷). ۶۸.

۳۷. مریل، اولسن. جراحی زیبایی. مترجم. شهروز فرهنگ. تهران: کلید آموزش، ۱۳۸۸ ه.ش.
۳۸. کلهرنیا گلکار، میثم «و دیگران». بررسی فقهی - حقوقی مبانی و محدوده تجویز جراحی‌های زیبایی و ترمیمی. فصلنامه حقوق پزشکی ۲۱/۶ (تابستان ۱۳۹۱ ه.ش). ۸۳.
۳۹. نسائی، ابو عبدالرحمن احمد بن شعیب. سنن النسائی. محقق. محمد ناصرالدین الالبانی. بیروت: مکتبه المعارف، ۲۰۳-۲۱۵ ه.ق.
۴۰. محمد مختار السلاوی. الجراحة التجميلية و احكامها. ۳ (پژوهش مقدماتی برای مجمع فقه اسلامی وابسته به سازمان کنفرانس اسلامی در هشتمین نشست آن).
۴۱. صباغ، أسامة. العمليات التجميلية وحكمها في الشريعة الإسلامية. جلد ۱. بیروت: دار ابن حزم، ۱۴۲۰ ه.ق.
۴۲. السرطاوی، محمود علی. قضايا طبية معاصرة في ميزان الشريعة. جلد ۱. عمان: دارالفکر، ۱۴۲۸ ه.ق.
۴۳. شبیر، محمد عثمان، أحكام جراحة التجميل. کویت: بی‌نا، بی‌تا.
۴۴. السرخسی، محمد بن أحمد بن أبي سهل شمس الأئمة، الميسوط. جلد ۲. بیروت: دار المعرفة، ۱۴۱۴ ه.ق.
۴۵. لجنة مكونة من عدة علماء وفقهاء في الخلافة العثمانية. مجلة الأحكام العدلية. المحقق. نجيب هواويني - نور محمد. كراتشي: كارخانه تجارت كنب- آرام باغ، بی‌تا.
۴۶. السلمی، عیاض بن نامی. اثر القواعد الفقهية فی بیان أحكام الجراحات التجميلية. بی‌جا: بی‌نا، ۱۴۲۸ ه.ق.
۴۷. مهدی عوز، حیدر فائق. حکم العمليات التجميلية في الفقه الإسلامي. عراق: دراسات اسلامية معاصرة، ۲۰۲۲ م.
۴۸. كتاب مقدس عهد قديم و جديد. ۱۹۵۸ م. كتاب لاويان.
۴۹. النتشة، محمد بن عبدالجواد حجازی، المسائل الطبية المستجدة. ليدز-بريطانيا: مجلة الحكمة، الطبعة الأولى، ۱۴۲۲ ه.ق - ۲۰۰۱ م.
50. Aydınlı A. (1991). Arfece b. Esad. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 3/354. TDV Yayınları.
51. Apaydın, H. Y. vd. (2011). İlmihal II (islâm ve toplum). T.D.V. Yayınları.
52. Akın, Abdullah. "Estetik Amaçlı Müdahalelere İslâm Dini'nin Bakışı". Cihannüma Sosyal Bilimler Akademi Dergisi 1/1 (Mart 2022), 108-109. DOI: 10.55205/jocsosa.11202220